

hanem végjegyzetként szerkesztették a „Függelek”-be, ezáltal a szakavatott olvasó úgy juthat hasznos részletekhez, hogy ezzel nem terhelik a „laikus” érdeklődőt. A felhasznált irodalmat tartalmazó jegyzék önálló ajánló bibliográfiaként is megállná a helyét, valamint részletes és alapos személy- és helynévmutató teszi kezelhetővé a szöveget. Illusztrációként a kötetben szereplők arcképei, ex librisei, autográfbejegyzések és néhány városmetszet emeli a kötet értékét.

Alig néhány apró tévedést találtam az izlése-sen szerkesztett kötetben, amelyek a mű értékét lényegében érintetlenül hagyják. Példaként említeném, hogy a 41. oldalon az első magyarországi magánkönyvtári árverésésként szerepel az 1751-es debreceni eset, amikor Tabajdi Sáska János néhai kollégiumi professzor hagyatékára lehetett licitálni. Ezzel szemben Tóth Béla nyomán ismert, hogy Tabajdi kollégája, Maróthi György hagyatéki árverése ugyanott már 1745. július 30-án megtörtént. Maróthi egyébként egyik levelében említi, hogy a kollégiumi könyvtár duplumaiból 1743. augusztus 15–17. között rendezte az első aukciót a városban (Tóth Béla: *Maróthi György*. Debrecen, 1994. 215–223).

A bemutatott kötet jól példázza, hogy fegyverek közt sem hallgattak a műzsák, és a fordulatosa kora újkorban is éltek olyan személyek, akik udvarukban iskolát tartottak fenn, segítettek az egyházakat fejlődni és megújulni, mintát kínáltak a környezetükben élőknek a nyugat-európai kultúrából, és integrálták a korszakban megszerezhető tudást. A címadás is erre utal: a kötet segítségével az elmaradottság és a műveltség sztereotípiájával szemben a műveltség megszerzésének elsőrangú forrásával, a nyomtatott könyvvel szoros kapcsolatot ápoló főnemeseket ismerhetünk meg.

Monok István akadémiai doktori értekezéseként alapvető munka született, amely a művelődéstörténeti képzés ajánlott irodalmának jegyzékéből sem hiányozhat ezentúl. Remélhetőleg hamarosan követni fogja az erdélyi főnemesi könyvtárak bemutatása mellett a főpapság, a nemesség és a többi jelentős társadalmi csoport olvasmányainak részletes ismertetése, hogy az eddiginél teljesebb képet kapjunk a Kárpát-medence 16–18. századi művelődéséről.

OLÁH RÓBERT

Régi magyarországi nyomtatványok IV. 1656–1670. HELTAI JÁNOS, PAVERCSEK ILONA, PERGER PÉTER és P. VÁSÁRHELYI JUDIT munkája V. ECSEDY JUDIT és KÁFER ISTVÁN közreműködésével. Szerk.: P. VÁSÁRHELYI JUDIT. Bp. 2012. Akadémiai Kiadó – OSZK, 1361 l. + 100 lapon címlapképek.

A *Régi magyarországi nyomtatványok* (RMNy) korábbi köteteihez (RMNy 1473–1600, 1601–1635, 1636–1655) hasonlóan a jelenlegi, negyedik rész megjelenését is nagy hazai és nemzetközi várakozás előzte meg, tekintettel tartalmára és a feldolgozás módszerére. A tartalom illetően azért, mert a magyarországi nyomdászat és könyvkiadás újabb jelentős korszakáról kapunk nélkülözhetetlen adatokat; a feldolgozás módszerét illetően pedig azért, mert továbbra is áll Heltai János (és mások) megállapítása, hogy ilyen részletesen, mint Magyarországon, még sehol nem tárták fel a kora újkori könyvkiadás tényleges összetételét és tartalmát. (Természetesen ehhez hozzátartozik, hogy a Kárpát-medencében a kora újkorban a túlnyomórészt nyugatabbra fekvő országokban jóval több nyomtatvány látott napvilágot, s a hazai olvasók a könyveket nagyobb részt e piacokról szerezték be.)

A nemzeti retrospektív bibliográfia legújabb kötete 1071 nyomtatvány leírását adja közre a 2626. tételszámtól a 3696.-ig, az „Appendix”-ben pedig 55 tételt ír le a 216. sorszámtól a 271.-ig – azaz a korábbiak folytatásaként tárja elénk az 1656–1670 között részben vagy egészben magyar nyelven, illetve a történelmi Magyarország területén bármely nyelven nyomtatásban megjelent műveket.

A negyedik kötet tételeit Borsa Gedeon és munkatársai megszokott módszere szerint dolgozták fel: az egyes nyomtatványok időrendbe sorolva szerepelnek a kötetben, ezen belül a nyomdahe-lyek, majd a szerzők betűrendjében kereshetőek. A feldolgozott kiadványokról a lehető legpontosabb bibliográfiai leírás olvasható (szerző, cím, fizikai jellemzők), majd a bibliográfiai hivatkozás, a műfaji meghatározás, a mű tartalmi egységei; ezután következik a szakirodalmi összefoglaló a tudományos vonatkozásokkal, s végül a példányadatok: melyik könyvtárban található példány az adott műből, s az milyen állapotban van. (Az OSZK RMNy Szerkesztősége minden fellelhető példányról nyilvántartást vezet. Az RMNy második

kötetétől kezdve a 17. századi nyomtatványok fennmaradt példányait illetően csak akkor szerepel teljes felsorolás a könyvtárak és a példányok számának feltüntetése mellett, ha csak tíz vagy annál kevesebb példány ismert.)

Egy szakkönyv alapvető része, sőt fejezete a mutató. Különösen igaz ez egy olyan adatgazdag kiadványra, mint az *RMNy*. Nem véletlen, hogy az *RMNy* szerkesztősége a kezdetektől tíz mutatóval segíti az eligazodást: 1) a magyarországi nyomdahelyek mutatója időrendben; 2) nyomdamutató, helységek és nyomdászok; 3) személynévmutató; 4) helynévmutató; 5) címmutató; 6) a magyar nyelvű énekek és versek incipitmutatója; 7) tárgymutató; 8) nyelvi mutató; 9) könyvtárak mutatója; 10) a fontosabb bibliográfiák konkordanciája. (A kötet igen fontos részét képezi továbbá „A magyarországi nyomdahelyek 1656 és 1670 között” című térkép és a 100 oldalnyi „Címlapok és mintalapok képei” – a hasonló kiadványokat ismerve ez utóbbi szintén egyedülálló vállalkozás.) Ezen mutatók teszik igazán használhatóvá az *RMNy*-t, segítik a kutatókat az elemzésben, az összefüggések feltárásában. Mindezek azt is bizonyítják, hogy az *RMNy* nem csupán egy nyomdásztörténeti kézikönyv, hanem a korszak kutatóinak nélkülözhetetlen adatbázisa.

Péter Katalinnak és Heltai Jánosnak alapvető írása jelent meg a korábbi *RMNy*-kötetek tárgymutatóinak elemzése alapján. Péter Katalin 1984-ben, a *Történelmi Szemlé*ben megjelent tanulmányában – „Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban” – arra a megállapításra jutott, hogy a 16. század végén (aranykor: 1571–1600) a nyomtatványok tematikus szerkezete jelentős mértékben átalakult, erősen világiasodó tendenciát mutat, s mindezt „az anyanyelvek erőteljes térhódítása kíséri”. Az 1601–1635 közötti időszak azonban már a romlás korszaka, melyben megállt a korábbiakhoz képest jelentős gyarapodás és az elvilágiasodás tendenciája, s egy reteologizálódási folyamat figyelhető meg.

Heltai János *Műfajok és művek* című, 2008-ban megjelent könyvében hasonló kutatásokat végzett, munkája az *RMNy* második és harmadik kötete alapján készült. Az *RMNy*-munkacsoport tagjaként számos olyan összefüggésre figyelt fel, amelyekre a feldolgozó munka során derült fény,

s ezeket könyvében meg is osztja olvasóival – mindezen megfigyelések pedig a többi kutatót tovább ösztönözhetik. Bár az irodalomtörténész Heltai János a történész Péter Katalintól eltérő szempontokat alkalmaz, „módszertanilag és gondolatilag is minta- és ötletadó munkaként” használta fel tanulmányát.

Míg az előző időszakban, 1636–1655 között a történeti Magyarországon tizenkilenc helyen működött nyomda, a mostani évekre (1656–1670) számuk tizenhétre csökkent (vö. a 1012. lapon lévő térképpel): öt tipográfia megszűnt (a csepregi, a szenicei, a tejfalui, a preszákai és a somorjai), de újak is jöttek létre (a lorettomi és a zsolnai). A királyi Magyarországon 12 (Bártfa, Debrecen, Eperjes, Kassa, Kőszeg, Lorettom, Lőcse, Nagyszombat, Patak, Pozsony, Trencsén, Zsolna), Erdélyben pedig öt (Brassó, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Szeben, Várad) településen dolgozott officina. (A műhelyek száma ennél több, hiszen több esetben egy városban több nyomda is dolgozott.) A hódoltság területéről továbbra sincs adatunk működő officináról.

A 17. század ezen éveiben tovább emelkedett a kiadványok száma; az elsők között van Lőcse (276), Kassa (143), Szeben (96), Nagyszombat (92) és Patak (89), vagyis még mindig a protestáns tipográfiaik dominálnak. Az egyes szerzők kinyomtatott műveinek számát tekintve pedig nem meglepő, hogy a korszak legjelentősebb magyar református lelkészeinek, íróinak nevét sorolhatjuk fel: Czeglédi István, Komáromi Csipkés György, Medgyesi Pál, Pósházi János; a katolikusok közül a fenti szempontból a jezsuita Sámbar Mátyás emelkedik ki.

A korszak könyveinek tárgyában is több mennyiségi változás történt. A legtöbb kiadvány, ahogy a korábbi időszakban is (1636–1655), a gyászbeszéd (valamint gyászbeszéd versekkel), az imádságoskönyvek és imádságok, a naptárak, a prédikációk, a vallási vitairatok, a versek és a vizsgatételek közül kerül ki. Az előző évekkel összehasonlítva az egyes műfajok (pl. az előzőek közül a gyászbeszéd, a naptárak, továbbá a bibliák, az elmélkedések, az énekeskönyvek, a katekizmusok, a nyelvkönyvek, a nyelvtanok, a szótárak és a vallási vitairatok) aránya csökkent, ugyanakkor néhányé megnőtt (pl. a korábban felsoroltak közül a vallási vitairatok és a vizsgatételek, továbbá a filozófiai, földrajzi, történelmi és egyháztörténeti

művek, tudósítások, valamint a törvénycikkek). Természetesen más tényezőket, így a nyelvet is figyelembe véve árnálható, módosítható az egyes témák jelentősége.

A nyelvi mutató adatai szerint (együtt számolva a teljesen vagy csak részben az adott nyelven megjelent műveket) továbbra is a latin nyelv vezet. A második helyen a magyar nyelv áll. A német nyelvű kiadványok száma megnőtt, szinte megduplázódott, akárcsak az angol, a francia, a görög és az olasz nyelvűeké. A biblikus cseh nyelvűeké viszont a felére esett vissza, s ez igaz a horvát és a román nyelvre is. Nyelvek tűntek el a kiadványok palettájáról, így a svéd és a török, ugyanakkor újak is megjelentek, mint a fríz, a héber, a holland, a lett, az orosz és a plattdeutsch.

Az új kötet elkészültekor derült arra is fény, hogy hány eddig ismeretlen mű, példány, illetve szerző került elő a kutatás során. P. Vásárhelyi Judit közlése szerint míg Szabó Károly az *RMK* I–II. köteteiben csupán 652 nyomtatványt írt le ebből a korszakból, addig az *RMNy*-munkacsoport 1084-et (!). A szerzőket tekintve pedig 120 olyan személyt találtak, akik nem szerepelnek a régi, Pintér Gábor által összeállított *Régi magyarországi szerzők*-ben (vö. a bibliográfiai konkordancia mutatójával). Ezek az adatok is igen beszédes bizonyítékai annak, hogy milyen jelentős művelődéstörténeti hozadékokkal szolgálhat a nyomtatványok mikrofilológiai feldolgozása.

Ezen tizenöt év jelentős, eseményekben gazdag időszak, minden negatívumával és pozitívumával együtt. A legfőbb események közé tartozik, hogy 1658-ban elpusztult a gyulafehérvári fejedelmi,

1660-ban pedig a váradi nyomda. (1671-ben a pataki fejedelmi nyomda is befejezte működését, hiszen a rekatolizált Báthori Zsófia és a jezsuiták elűzték.) Ugyanakkor ezekben az években olyan neves nyomdászok tevékenykedtek, mint Lőcsén a Brewer család (övék volt a 17. század egyik legtermékenyebb és legszínvonalasabb műhelye), Patakon Rosnyai János, Váradon pedig Szenci Kertész Ábrahám, aki a város eleste után előbb Kolozsvárra, majd Szebenbe menekült. V. Ecsedy Judit adatai szerint összesen 190 művet adott ki, melyek közül méltán emelkedik ki a fólió méretű *Váradi Biblia* (Várad–Kolozsvár, 1660–1661), mely Károlyi Gáspár és társai bibliafordításának negyedik kiadása.

Az előző, harmadik kötet 2000-ben jelent meg. Az eltelt tizenkét év első pillantásra talán soknak tűnik, hiszen az *RMNy* minden egyes kötete a korszak kutatóinak a legfontosabb forrásai közé tartozik, s az abban feldolgozott adatokat szeretnénk minél hamarabb olvasni, használni. Egy ilyen jellegű, rendkívüli alaposágot igénylő munkához azonban idő kell. (A kötet összeállítóinak munkamódszerében továbbra is a „forgó színpad” elve (Holl Béla kifejezése) volt érvényben: azaz bizonyos mértékig valamennyi tétel elkészítésében az összes közreműködő részt vett.) A könyvet használva tapasztalhatjuk, hogy megérte várni. Szelestei Nagy László a harmadik kötetéről írt ismertetésében (MKsz. 2001: 257) reményét fejezte ki, hogy „a folytatásra nem kell sokat várni”; most e sorok írója sem mondhat mást: „Kérem a következőt!”

ZVARA EDINA